

MÓDSZERTANI ALAPVETÉSEK

A mélyinterjútól a „világot megtapasztaló létig”

A kvalitatív kutatások egyik alapvető forrása az interjú, azaz valamilyen szóban elhangzó szöveg, melyet a kutatott társadalmi csoport egy vagy több tagjával, a kutatott társadalmi jelenséget megtestesítő szereplőkkel készítünk külön-külön vagy csoportban, különböző technikák segítségével.

Bár a tanulmány nem tekinti feladatának – az első bekezdés jelentéssűrítő összetételét leszámítva – sem az interjú fogalmának tisztázását, sem pedig a különféle interjútípusok direkt bemutatását, érdemes talán szétválasztanunk a készítésekor alkalmazott technikát az alkalmazását megalapozó módszertől és a módszer mögött meghúzódó társadalomelméleti és filozófiai alapoktól. Másodszor azt is érdemes rögzíteni, hogy a választott interjús technikák nagyban függetek és függnek ma is egyrészt az adott kutatás kérdésfeltevéseitől, másrészt pedig attól, hogy a kutató mit tekint a társadalmi jelenségek „elemi” egységének.

A legtöbb taxonómia az interjúkat osztályozva hatféle interjútípusról beszél; ezek rendre: spontán interjú, strukturált interjú, mélyinterjú, kevert típusú interjú, életútinterjú, fókuszcsoport. A dolgozat az interjú három lehetséges irányát, a strukturált mélyinterjút, a fókusz(csoportot) és a narratív interjút vázolja fel. Mielőtt rátérnék az interjúzás gyakorlatának módszertani dilemmáira, ezeket tekintem át alapvonalakban, különös figyelmet szentelve némi interjú-történeti kitekintésen túl mindazon módszertani alapvetéseknek, melyek az eljárás velejét adják, s alkalmazásának buktatóit is jelenthetik egyben.

Strukturált mélyinterjú

Az interjúk ezen típusa válaszadó-adatközlőt lát az interjúalanyban, azaz annak komplex személyiségétől, identitáskonstrukcióitól eltekint. Arra a véleményre és arra a tudásra koncentrál, amelyet tőle remél megismerni. A kutatás kérdései ilyenkor nem a szubjektumra, a társadalmi jelenségek individuális megélésére vonatkoznak, hanem általában pontosan lehatárolt részproblémákra. Ebben az értelemben a strukturált mélyinterjú elméleti háttere és módszertani célkitűzései nem különböznek lényegileg a társadalomtudományi kutatásoktól, dolgozzanak azok statisztikai adatokkal, levéltári forrásokkal vagy néprajzi tárgyakkal. Az interjú – noha szubjektív válaszokból épül fel – nem a szubjektum társadalmi beágyazottságának feltárására irányul, hanem – úgymond – a külső

társadalmiasultság közelebbi megismerésére. A strukturált mélyinterjú során az emberektől akarunk valamit megtudni – és nem az emberekről.

A módszer két sarkalatos ponton szűkíti kutatása tárgyát: az interjú külső strukturálásával, vezérfonalra fűzésével kizárja a perszonális reprezentáció lehetőségeit (és ezzel együtt természetesen az elemzési nehézségeket is), másfelől az egyéni interjú helyzet megteremtésével az interperszonális reprezentáció dinamikájából fakadó komplikációkat is elkerüli.

Általában a következő esetekben készítünk strukturált mélyinterjút, illetve vezérfonal-interjút:

1. más források vagy korábbi ismeretek hiányában a kutatás heurisztikus eredményekkel kecsegtet; (Solt 1998)
2. más módon nem gyűjthetők össze adatok, információk a vizsgált jelenségről;
3. vélemények, vélekedések, tudásformák, értékbeállítódások kérdőíves vizsgálatoknál finomabb elemzése a célunk.

A strukturált mélyinterjú legnagyobb veszélyei az alábbiak:

1. épp az előzetes, külső struktúrából adódóan nem jutunk heurisztikus eredményekhez, csupán előzetes feltevéseink illusztrálására (és nem bizonyítására) alkalmazzuk az interjú szövegrészeket;
2. sem készítésének, sem elemzésének nincs kidolgozott technikája és módszertana, így eredményessége nagyban függ az egyedi kutatói kvalitásoktól (Heltai – Tarjáni 2004).

Az akcionalizmustól a fókuszcsoporthoz

A csoportos interjú nem újkeletű, már a hatvanas évek baloldali francia szociológiája (sociologie de l'action) alkalmazta ezt a társadalmi mozgások feltárásához. Ez a szociológia arra törekedett, hogy megértse a szubjektum részvételét a társadalmi cselekvésben. (Touraine 1971). Ez a módszer – ahogy a neve is sugallja – a kutatás és a policy határmezsgyéjén mozog: az a feltevése, hogy a csoportos interjú (illetve általában a csoportos helyzetek) segítségével a társadalmi mozgásokat a megélt tervek irányába tudja kanalizálni. Az akcionalizmust elsősorban a civil társadalom kutatásában alkalmazták sikeresen.

Nagy múltra tekint vissza a másik népszerű interjú technika, a fókuszcsoporthoz-interjú is. Először az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazták a II. világháború idején annak felderítésére, hogyan hatnak a propagandafilmek a civil lakosságra. Később a fogyasztói kultúra kiszélesedésével a kvalitatív típusú (politikai) marketing vizsgálatok alapvető technikájává vált, és komoly tudományos bázist dolgozott ki az utóbbi két évtizedben. (*David Morgan és társai*)

Általában a következő esetekben készítünk csoportinterjút:

1. a csoporton belüli interakció feltárása a célunk;
2. a közvélemény reprezentációjára vagyunk kíváncsiak;
3. fogyasztói szokásokat elemzünk. (H. Sas 2002)

A célcsoport megfelelően kiválasztott tagjait közös beszélgetésre invitálják egy bizonyos témáról. A cél a különféle – tudatos és tudattalan – beállítódások, attitűdök feltárása.

Ez a technika rendkívül érzékeny az alábbiakra:

1. a csoport megfelelő összeállítása;
2. jó verbális készségű, felkészült és teherbíró moderátor kiválasztása;
3. empatikus moderátor kiválasztása;
4. a beszélgetést követő körültekintő, több diszciplínában is jártasságot követelő elemzés.

A narratív interjú és az oral history

A narratív interjú szintén több évtizedes múltra tekint vissza. Közvetlen elődje az oral history, mely az 1920-as évektől kezdődően forradalmasította a történelmi kutatásokat. A történelmi vizsgálgatások fókuszába egy új módszert – az interjút – beemelve, arra törekedett, hogy feltárja a történelem *underdog*jainak társadalomtörténetét. Az indiánokét, a kisebbségeket, a munkásokét, vagyis azokat a társadalmi csoportokat, melyekről meglehetősen kevés történelmi forrás állt rendelkezésre. (Az oral history – talán indíttatásából is következően – máig azoknak a társadalmi rétegeknek a mentalitás- és élettörténetét kutatja, melyekről nincs társadalomtörténelmi tudásunk.) Kelet-európai recepciójára jellemző, hogy olyan eseményeket és társadalmi csoportokat kutat, melyekről nincs más hasonló jellegű forrás. Az interjúalanyok így elsősorban – akár a strukturált interjúnál – adatközlők, akiknek az emlékezetén (élményeinek felidézésén) keresztül addig ismeretlen események, összefüggések rekonstruálhatók. Ilyen céllal készültek monográfiák például az 1956-os forradalom „fehér foltjairól”, illetve a közép-európai shoáról.

Az amúgy gazdag ismeretanyagot szolgáltató oral history korlátait a nyilvánvaló és érthető módszertani kidolgozatlanság, a tények rekonstruálására való törekvés, továbbá az objektív élettörténet előfeltételezése adják. Egyfelől a várakozásokkal ellentétben ez az interjú módszer sem teszi lehetővé annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi is történt valójában (Kovács 1992), másfelől a módszer nem reflektál az emlékezet, az élmény és az egykori esemény közötti különbségre, azaz arra a folyamatra, ahogy a szubjektum a múltjából kiválasztja a megőrzendőt, az emlékezésre méltót. További hiányosság, hogy az oral history szemléletmódjába nem épült be a mai, fenomenológiai szemléletű társadalomtudományok azon elképzelése, amely szerint az emlékezéssel, vagyis azzal, hogy az élményeket felidézésre méltóvá tesszük, identitásunk is az emlékezésben keletkezik.

Az oral history itt említett hiátusait próbálja betölteni – a hiányosságok meghaladásával, és az interjú, mint forrás filozófiai, társadalomelméleti újraértelmezésével – az 1970-es évektől kezdve az élettörténet-kutatás, amely a hermeneutikai esetrekonstrukciós elmélet kidolgozásával új keretek között készíti és elemzi az interjúkat. A módszer alapgondolata, hogy ha olyan interjút készítünk, melyben az elbeszélő maga strukturálhatja saját élettörténetének elbeszélését, akkor a keletkező szöveg egyszerre hordozza-hordozhatja a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is. Az ebben az interjús helyzetben keletkező szöveg alapja a „világot megtapasztaló léten” nyugvó, átfogó élettrajzi konstrukció, ahogyan azt Schütze és Rosenthal is mondják. (Rosenthal, 1991)

Élettörténeti interjúkat rendszerint a következő esetekben készítünk:

1. egy társadalmi jelenség individuális reprezentációját, szubjektív megélését szeretnénk értelmezni;
2. személyes és/vagy csoportos identitást elemzünk;
3. társadalmi emlékezetet kutatunk (oral history-s előzmények).

Ez a technika is rendkívül érzékeny viszont jó pár körülményre:

1. az interjúkészítési módszer következetes betartása, különösképp olyan interjú-szituáció kialakítása, mely kedvez az élettörténeti elbeszélésnek;
2. az interjúvoló személye, professzionális felkészítése;
3. szöveghű interjúleírás (elvégre ez adja az értelmezés alapját);
4. időkeretek.

Bármelyik fősodorban építjük is az interjúnkat, az imént említett veszélyeken túl, érdemes figyelemmel lennünk – főleg a tematizációt, illetve a beszélgetési szekvenciák alakítását illetően – néhány jelentéktelennek tűnő apróságra. Interjúzni muszáj, ahogyan azt Solt Otília is mondja, érdemes azonban jól csinálni; sok fáradságot és időt takarít(hat)unk meg ugyanis azzal, ha számolunk az interjúkészítés buktatóival, és igyekszünk ebből a szempontból is felkészülni az interjúra. Hibacsoportokra bontva az alábbiakban foglaltam össze a buktatókat.

Magatartás- és személyiséghibák

1. a kérdezett érzelmi állapotába való beleélés hiánya (a rossz szituáció);
2. a kérdezett gondolati rendszerébe, értékrendjébe való beleélés hiánya – problémaérzéketlenség;
3. a kérdezett nyelvi világába való beleélés hiánya;
4. egyéb hibákból kialakuló nem egyenrangú viszony.

Szakmai hibák

1. a szereptisztázás problémái;
2. a kérdéshalmozás;
3. a sugallás és ellentmondás;
4. az átfogalmazás és fölösleges új információk, szavak bevezetése;
5. a továbblendítés, elmélyítés problémái egy adott témán belül;
6. a témához való visszatérítés problémái;
7. a témaváltás problémái.

Most pedig, a tanulmány második részében, a hibákat példákkal illusztrálva mutatom be.

A kért érzelmi állapotába való beleélés hiánya (a rossz szituáció)

K: Milyen benyomást tett rád a többi szereplő?

A: Tehát a novella többi szereplője? ... (sóhajt)

K: Én a színészi alakításra gondolok, de amiről akarod.

A: Valahogy kikecmergünk ebből is. Hát...

*

A: Ebbe a témába már beleuntam. Már egy jó félórája ezt taglalom.

K: Maradjunk még ennél. A szülőkről mi a véleményed?

A kért gondolati rendszerébe, értékrendjébe való beleélés hiánya – problémaérzéketlenség

K: A barátod írogat is. Miket?

A: Novellát, színdarabot, verset azt nem.

K: Neked is vannak ambícióid?

A: Nincsenek. Én zenét szeretek hallgatni, aztán dobolni.

K: Jársz zeneiskolába?

A: Jártam, még első koromban két héten át, de nem bírtam tovább. Zongoráztam. Azután

hetedikes koromban jöttem rá, hogy hülyeség volt abbahagyni...

K: Ha végig gondold az életedet, mikor éreztél magad a legjobban?

*

A: Valamit akarok, nem tudom, mit.

Adni akarok valamit másoknak?

Hogy milyen módon, azt nem tudom.

K: S eddigi életedben inkább a sikerek domináltak vagy a kudarcok?

A kért nyelv világába való beleélés hiánya

K: Mekkora a súlya ezeknek a kis üzemeknek és a háztájinak a falu lakosságának körében? Milyen réteget kötnek le a kisüzemek és milyen réteg rendelkezik háztájival? Illetve számbelileg is milyen réteg rendelkezik?

... (húsz másodperc hallgatás)

K: Maradjunk akkor talán a háztájijánál.

A: Igen?

K: Körülbelül hányan rendelkeznek háztájival?

A: A téesz minden tagjának biztosítja a háztáji területet.

*

K: Akkor azt kérdezném, hogy szerinted – mert hogy szereted a gyulaiakat – hogyan gondolkodnak a gyulaiak?

(kissé zavart nevetés)

A: Hát erre nem tudok... mit mondjak erre? Hogy érted, hogy hogyan gondolkodnak?

K: A legkülönbözőbb dolgokat hogyan ítélik meg?

(csend)

A: ...Nem tudom.

K: Akkor inkább úgy kérdezném, hogy mi az, amit szerinted itt Gyulán a gyulaiak erkölcstelennek tartanak?

A: Na jó...

(kis sóhaj után taglalja egy gépelt oldalon).

*

K: Antiszemizmus van Gyulán?

A: ... Az mi?

K: Zsidóellenesség.

A: Ja, az nincs.

Egyéb hibákból kialakuló, nem egyenrangú viszony

K: Na most, te például tagja vagy egy ilyen csapatnak?

A: Nem... Szóval, hogy mondjam... Ezt úgy is lehet mondani, hogy ez egy ismerősi kör. Hogyha elmegyek valahova, akkor hozzájuk megyek és velük vagyok.

K: De ez rendszeresen egy társaság?

A: Igen, egy.

K: Nem gondolod, hogy ez mások számára egy csapat?

A: Te, nem. Mert nem szoktunk úgy együtt lenni, hogy tízen, tizenöten. Úgy vagyunk együtt, hogy csak mindig öten, hatan. Lehet, hogy mások csapatnak tartják... Lehet.

*

A: Nem foglalkoztam különösképp zenével, csak pár évig tanultam.

K: Zongorát? Hegedűt?

A: Nem, harmonikát.

*

A: Ezek a tévénovellák különösen tetszettek nekem.

K: Melyik?

A: Az elejével kezdem. Az elején egy nő beszélt, a nevét nem tudom. Különösebben nem ragadta meg a figyelmemet.

K: Akkor inkább azt mondd, ami megragadta.

A szereptisztázás problémái

A: Hát ez ismerős minden faluban...

K: Minden faluban? No, én talán nem tudom, hogy így van-e. Az a kérdés – az emberekkel való beszélgetés során –, hogy mennyit keresnek az emberek. Na, most, én azt hiszem, hogy elég kemény munka van a mögött a ház mögött, esetleg a mögött a kocsni mögött, ami ott előgördül. Na, most az a kérdés tulajdonképpen, hogy ugye dolgoznak az emberek, azután mi jön ki belőle?

*

K: Most akkor, amikor nem vállal valaki valamit, azt hiszem, az abból származik, hogy nem érzi magát közel, nem tudja átélni, nem érzi bele a közösséget. Na, most, ez a nehéz, feladatokhoz megnyerni a közösségi érzést abban az illetőben, aki elhatárolja magát. Mert mivel magyarázom én azt, hogy érdeked neked is? Ez nehéz feladat és a vezetők ilyen szempontból borzasztó nehéz helyzetben vannak.

A: Nehéz feladat...

*

K: Na, most, ha feltételeznénk, hogy együtt mennétek haza, miről beszélgetnétek?

A: Lehet, hogy nem erről beszélgetnénk.

K: Miről? Arról, hogy hova mentek?

A: Nem.

K: Kimenőről?

A: Nem...

K: Vizsgákról vagy miről?

A kérdéshalmozás

K: Létezik-e még vallási ellentét az idősebbek között?

A: Nem.

K: Kik jelenleg a falu vezetői, illetve kik a legbefolyásosabb emberek? Van-e olyan, aki nem vezető ember és mégis számítanak rá, a véleményére kíváncsiak?

A: Nincs olyan, hogy vezető beosztású és vallásos.

K: Nem a vallásosságról beszélek, hanem hogy kik a falu vezetői? Egyáltalán milyen vezetői vannak a falunak?

A: Hogy tetszik ezt gondolni?

K: Kik a falunak a vezetői? Milyen réteg? Honnan kerültek ide, illetve honnan kerültek ebbe a pozícióba?

A: Hogy bebírók-e?

K: Mi volt azelőtt a foglalkozásuk? Ez is egy kérdésem például. És hogy innen származnak-e?

*

K: Akkor megint egy más téma: a te általános iskolás éveid, gimnáziumi éveid, diákéleted?

A: Hogy?

K: Hát például, hogy mennyire szerettél általános iskolába járni? Milyen tantárgyakat szerettél? Milyen tanáraid voltak?

A sugallás (bias) és ellentmondás

K: Elég világosan meg tudsz dolgokat fogalmazni. Ezt mivel magyarázod? Minek a hatására alakult ki?

A: Sokat vizsgáztam, de azt kell mondjam sajnós, hogy érettségim a magyar írásbelitől félek a legjobban. Mert az írásom az pocsék, undorító...

K: Úgy érzem azért, hogy a vizsgázások nem alakítják az ember nyelvét. Emlékszel-e olyan emberre, aki hasonlóan beszélt, mint te, akitől sokat tanultál?

*

A: ...városból visszamenni falura.

K: Nem biztos, hogy visszafejlődést jelent.

A: Nem. Sőt, egyáltalán nem! Csak azt mondom, hogy egészségesebb életmódot!

Az átfogalmazás és felesleges szavak, új információk bevezetése

A: ...az emberek még nem tartanak ott, hogy ne felszínesen ítéljék meg a másikat, hanem ismerjék is meg. Nagyon sokat adnak arra, amit hallanak.

K: Igen?

A: Nagyon sokat. Ebből sok problémánk is volt már. Nekiünk is, meg más embereknek.

K: Ez mindenütt így van ebben az országban, hát lehet, hogy más helyen is. De erről nálunk több szociológiai felmérés is készült, hogy az informális csatorna – ez az, amikor hallok és továbbadom – erőteljesebb és nagyobb bizalmat élvez, mint a formális, tehát amikor hivatalos fórumokon keresztül terjed, mindegy, hogy az milyen fórum. Mit gondolsz, ez miért van így?

*

A: ...szóval igen, takargatjuk egymást: én se bántok, te se bántasz.

K: Csak ilyen álhumánus az oka ennek?

A: Van az osztályvezető. Nem választottuk meg, mert ugyanazok maradtak.

K: Nem érdekli az embereket, hogy kikből áll a vezetőség?

A: Nem vállalja senki.

K: Miért, aki szervezkedik, azt nem szeretik?

A továbbblendítés, elmélyítés problémái egy adott témán belül

A: Viszont a futásból meg mindenből, abból jó voltam.

K: Reméljük, az is leszel.

A: Nem leszek az, mert...

K: Visszatérve a filmre...

A: ...és valahogy, ha valamit én is jól csinálok, mondjuk több órára rendszeren felkészülök, akkor úgy érzem, hogy hiába beszélnek kedvesen velem, a hátam mögött mégiscsak kibeszélnék, kitérgetnének.

K: Szóval az osztályban kialakult egy őszintétlen légkör?

A: Igen.

K: Milyen csoportosulások vannak még az osztályban?

*

K: Tapasztaltál-e hasonlót saját életedben?

A: Biztosan volt.

K: Nem jut eszedbe?

A: Nem jut eszembe.

*

A: Jókait szeretem. Megmondom őszintén, miért.

K: Nem kell mentegetőzni.

A: Nem mentegetőzőm...

A témához való visszatérés problémái

K: De amiről a film szólt, az érdektelen?

A: Nem.

K: Hanem?

A témaváltás problémái

K 1: Miért volt számodra érdekes az egyik meg a másik? Most már mind a kettőről beszéljünk! Mert még az elsőt sem végeztük ki teljesen.

K 2: Korábban egyszer mondtad, hogy amikor olvasgatsz, akkor szoktál azonosulni valamelyik szereplővel. Itt például kivel tudnál azonosulni?

*

(hallgatás)

K 1: Ez egy gyilkos keresztkérdés volt, nem baj, ha nem tudsz rá válaszolni.

K 2: Mi igaz abból, hogy ti hárman terrorizáljátok az osztályt?

Felhasznált irodalom

- H. Sas Judit (2002): *A "C" villa története*. Szociológiai Szemle 2002/3; 43–55.
www.mtapti.hu/mszt/20023/sas.htm
- Heltai Erzsébet – Tarjáni József (2005): *A mélyinterjú készítése – és az elkövethető hibák forrásai*. In: Letenyei László szerk. (2005): *Településkutatás*, Budapest, Ráció, 515–520.
- Kovács András (1992): *Szóról szóra*. BUKSZ 4; 88–92.
- Kovács Éva – Vajda Júlia (2002): *Leigazoltam a zsidókhoz*. In: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Budapest, Múlt és Jövő, 61.
- Rosenthal, Gabriele (1991): *German War Memories: Narrativity and the Biographical and Social Functions of Remembering*. Oral History, 19, 34–41.
- Solt Otília (1998): *Interjúzni muszáj*. In: Solt Otília: *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások*. I. kötet, Budapest, Beszélő, 34–40.
- Touraine, Alain (1971): *Az akcionista szociológiáért*. In Ferge Zsuzsa szerk.: *A francia szociológia*, Budapest, KJK, 341–362.